

DOI 10.17234/SocEkol.24.2.6
UDK 316.7
316.324.8:791.4
791.4

Stručni rad.
Primljeno: 14. 3. 2016.
Prihvaćeno: 5. 9. 2016.

DIGITALNA RADIJACIJA: OSVRT NA DEHUMANIZIRAJUĆI EFEKT RACIONALIZACIJE KROZ PRIZMU DISTOPIJSKOG FILMA

Tomislav Keglević Radanović

Student na Odsjeku za sociologiju
Filozofskog fakulteta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
e-mail: tomislav.keglevic@gmail.com

Sažetak

Ovaj se rad bavi promišljanjem procesa racionalizacije: njegovim djelovanjima, posljedicama na društvo i učincima na čovjeka. Kroz rad se razjašnjava kompleks paradigmi i postupaka koji zovemo racionalizacijom, prvo kao sustav baziran na bezuvjetnoj učinkovitosti i upravljivosti, zatim kao proces preslikavanja iz takvih postavki izvedenog obrasca na društvene odnose i, konačno, kao krajnje iracionalan nadsvođujući entitet koji s ljudskim mijenja pozicije svrbe i moći. Odras ovih tendencija prikazat će se kroz kratki komentar i osvrt na filozofiju znanosti, a sintezi opažanja nekoliko autora koji su se ovim područjem bavili (npr. Weber, Ritzer) bit će pridodana i neka sumarna razmatranja o inacionalnosti relevantnih racionalističkih procesa i o dehumanizaciji kao njihovom temeljnom svojstvu. Izvevši distopiju iz racionalizacije, bit će istaknute strepnje i predviđanja razvoja trenutnih tendencija kroz prizmu distopijskog filma. Zbog kapaciteta prikaza namjeravanih i nenamjeravanih sadržaja, film je odabran kao indikacija ili odraz racionalizacijskih procesa i projekcija na njima građenih budućnosti. Isticanjem neispravnih utemeljenja racionalističke paradigme i ontološki fragmentirajućih učinaka na pojedinca i društvo, ukazano je na nužnost svijesti o djelovanju ovih procesa kao predujetu naziranja primjerenijeg, humanijeg horizonta.

Ključne riječi: racionalizacija, moć, dehumaniziranje, digitalna radijacija, distopijski film

1. PREMISA – UMJESTO UVODA

Suvremeno društvo koje zovemo zapadnim prezasićeno je istovremeno porukama prosperiteta i prijeteće propasti. Ovdje je pretpostavljeno da je izvor takvog stanja tendencija preslikavanja industrijsko-tehničkih ustrojnih obrazaca na društvo. Upravo se prema reduciranju prirode „na materijalno područje uređenih i razumom spoznatljivih zakona“ moderno društvo može nazvati *tehničkim društvom* (Nikodem, 2002:46), u kojem vlada rast *tehničke ovisnosti društva*; *tehno-znanstveni sustav* je „posrednik između čovjeka, društva i prirode“, ali još više i „autonomno područje moći“ (Nikodem, 2002:79). Postljudsko je tako postbiološko, razvoj čovjeka ovisi o kibernetičkoj tehnologiji, a sam čovjek postaje „*homokibernetikus*“ (Nikodem, 2002:198).

Nije uvijek lako artikulirati procese i mehanizme koji su svojstveni perpetuiranju takvog društvenog ambijenta, a ovdje će biti ponuđen jedan vid njihovog razumijevanja i prikazan njihov odraz kroz specifični filmski¹ žanr, uzimajući u obzir semiološku igru stvaranja i recepcije takvog sadržaja.

Film se oblikuje i nezavisnim radom autora, ali i publikom koja traži određen sadržaj prezentiran na određen način; Thomas Schatz to zove *povratnim sklopom* (engl. *feedback circuit*) (Schatz, u Worland, 2007). Distopijski film ocrtava opresivna, totalitarna društvena uređenja često smještena u (blisku) budućnost, pri čemu egzistencijalistička refleksija likova ili gledatelja upotpunjuje značenje distopijskog sadržaja, zatvarajući krug s ekspresivnom namjerom autora filma.

Dalje, potrebno je razjasniti termine *utopija* i *distopija*. Riječ se javlja početkom 16. stoljeća u djelu T. Morea, a etimološki² preko latinskog dolazi iz (staro)grčkog; *topos* (u smislu *mjesto*) uz prefiks *ou-* (negacija) za *nemjesto*, ili pak *eu-* (dobro) za *mjesto koje je dobro*. S vremenom je pojam *utopija* postao označitelj za idealno, savršeno uređeno mjesto/društvo. Distopija pak (*dys-*, grčki: loše, teško, nesretno) označava izokrenutu utopiju, društvo koje je okovano lancima kontrole, straha, rata, ugnjetavanja, očito ili živeći u opasnoj iluziji slobode, sreće i sigurnosti.³

Distopijski se film tako može čitati, osim kao larpurlartističko ostvarenje, kao upozorenje ili odraz straha od razvoja potencijalnih ili ranije prisutnih strujanja i tendencija današnjice prema najmračnijim distopijama ili apokaliptičkim scenarijima. Nekada se takve strepnje mogu prepoznati u intenziviranju i (karikaturnoj) ekstrapolaciji na cjelinu zbivanja, pretvaranjem u temelj projiciranog društva koje bi nastalo njihovim ostvarenjem, a nekada je upravo poziv na motiv distopije asocijacijski okidač latentne anksioznosti koji katalizira interes za film. Uzmimo za primjer filmove koji su strah od Bombe ili strah od porobljavanja od strane strojeva utkali u temelj društvene situacije koje opisuju. No, nekada se radi i o prilično plauzibilnim, moguće tek crnohumornim pretpostavkama. Bez obzira kolike bile razlike između tema, era, a i kvalitete izvedbe pojedinog filma, možemo primijetiti jedan zajednički nazivnik, a to je moment (implicirane) *maksime efikasnosti*. Maksimalna efikasnosti, *svetost* kriterija isplativosti, trijumf kontrole/upravljivosti: sve su to pojmovi/sintagme koji označuju proces racionalizacije. Radi se upravo o ideologiji, nesvjesnom nametnutoj, traženoj, prihvaćenoj i perpetuiranoj u poricanju bezbrojnih nepoznanica kroz slavljenje otkrivenih činjenica (ili kon-

1 Film je odabran zbog potencijala prikazivanja gotovo svih aspekata života, više ili manje apstraktno, a i više ili manje intendirano. No, imajmo na umu i Foucaultova (1978) razmatranja o načinu na koji dominantni diskurs opstaje, asimilirajući i transformirajući suprotstavljene mu ideje, a to se može odnositi i na film.

2 Izvor etimoloških podataka je *Online Etymology Dictionary*, čija se adresa (točnije, poveznica na popis izvora za *OED*) nalazi u popisu literature. More je upotrebom relevantnog pojma upotrijebio i jezičnu igru, pošto je pisao u doba *velikog pomaka* u izgovoru engleskog jezika.

3 Tako Nikodem (2004) piše o *unutrašnjem totalitarizmu* koji kontrolu izvodi iz zadovoljavanja potreba. U tom se kontekstu može spomenuti instrumentalizacija simboličkih konstrukata poput Hobsbawmovog koncepta izmišljenih tradicija (Hobsbawm, 1983).

struiranih *ideja o činjenicama* (Hacking, 1999)) i upravljanju njima (u većoj ili manjoj mjeri). Ona i ne mora biti nesvjesna; jednom kada se u osobi osvijesti, pobuđuje stanja rezigniranog fatalizma, utilitarističkog konformizma ili pak anksioznog otpora. Ostanak pri racionalističkoj konvenciji znači prevagu inercije, vraćanje u mirne vode i na utabane staze, strah od odbacivanja/ekskomunikacije i još više strah od nepoznatog. U slučaju prihvaćanja, ona postaje skup (re)internaliziranih praksi življenja (preživljavanja)⁴ ili je perpetuirana kroz utilitaristički pristup paketu racionalističkih maksima. Raskid pak donosi ono stvarno razumno, racionalno u (meta)diskursu o racionalizaciji.

Faktor društvenog konstruiranja ne čini samo znanje, već i prihvaćanje novog, drugog ili oživljenog starog znanja. Već se afirmiranjem postojanja takve sile narušavaju dogmatski temelji racionalizacije. Razmotrimo cikličnu sliku uspostave sustava znanja pri čemu trenutno stanje ovisi o prošlim spoznajama koje su postavljene⁵ kao normalne, normativne. S obzirom da se u racionalizacijskom diskursu kao referenta točka prosudbe postavlja ono što se prikazuje *znanstvenim*, valja imati na umu usporedbu znanstvenih sudova (iskaza koji se u nekoj određenoj mjeri preklapaju s opažanom zbiljom) i kvazi-znanstvenih sudova racionalizacijske struje (iskaza koji se u određenoj mjeri preklapaju s nametnutim poimanjem *istine*).

Pri ilustraciji kontradikcija među pojmovima *racionalizacijsko – racionalno* pomaže kraći osvrt na filozofiju znanosti i temelje kritike *tvrdog* realizma i pozitivizma. Slučajnim (pogrešna interpretacija) ili namjernim (interesi nametanja moći) aberacijama stvara se ideologija, u kontekstu koje je oblikovana teorija, koja kružno uspostavlja metodologiju i eksperiment kao ritual potvrde, koji pak vrše selekciju činjenica iz bazena svih mogućih, a koje su tako zapravo *umjetno* pronađene ili čak *proizvedene* (Kožnjak, 2013), i više se ne može govoriti o objektivnosti, nepristranosti ili neutralnosti, niti o argumentiranom dokazivanju, opovrgavanju ili istinitosti. Sve to vrijedi pod pretpostavkom da samim postupkom nije izostavljena nikakva nepredviđena veza (moderatorske i medijatorske varijable), da je izvedba bila savršena (u granicama tolerancije, uz ponavljanja) i da je cjelina interpretirana jasno, jednoznačno i u skladu s kontekstom ostalih prihvaćenih činjenica. No, ovdje se ne radi o poricanju svake mogućnosti spoznaje, nego o uklanjanju vela svojevrsne tabuizacije znanosti. Tako kritiku usredotočenosti na sredstva u znanosti (engl. *means-centering*) i štetne posljedice poput dogmatizacije znanosti, podizanja okvira

4 Ovdje se nazire problematika tiranija većine i manjine, koja je uklopljena u racionalizacijsko upravljanje.

5 Treba biti oprezan pri izboru riječi: izrazom *su postavljene* nasuprot *su postavile* možemo vidjeti da bi pridavanje objektivne egzistencije entitetima u nekim prilikama (poput ove) moglo ukazati prema krivim zaključcima – a to i je jedan od mehanizama kojima je racionalizacija ušuljana u svakodnevnicu upravo kao racionalna, devalorizirajući ono što vlastitim iracionalnim kriterijima karakterizira kao iracionalno, pa i nepoželjno. Postavljajući ju kao bezvremensku normu, oduvijek nužnu i zauvijek prisutnu, potiskuje se sve ono što je protiv njenih principa, sve što ju ugrožava ili tek daje prostora mišljenju/promišljanju. I to je odlika koja racionalizaciju karakterizira kao ideologiju: njene premise, zaključci i zahtjevi dolaze u paketu – čovjek je ili *za* ili *protiv*. Objašnjenje takvih razvoja leži u svojstvu inherentnom takvom konstrukt; racionalizacija je sustav pogodan za *upravljanje*.

nedodirljivosti i teorijske i empirijske građe izlaže Maslow (1970), a Kožnjak (2013) prenosi Kuhnove riječi da se takva znanost zapravo bavi uvjerenjem, a ne dokazima (koje ne može postići postojećom metodologijom). Sustav tumačenja fenomena trebao bi reflektirati nasljeđa opreza baconovskih idola i kartezijanskih granica senzornog aparata, prepoznavati stohastičke događaje i emergentne obrasce, a ekvilibrij znanstvenog i vanznanstvenog derivirati iz pretpostavke o tako rezultirajućem dugoročnom napretku. Instrumentalizacija znanosti dio je racionalizacijskog programa. Krajnje, distopijske iteracije racionalizacije znače robovanje efikasnosti, komodifikaciju zbog kontrole, redukcionizam zbog upravljanja, tabuiziranje iz zaštite, valoriziranje preko utilitarnosti. Obratimo sada pozornost na to kako erodirajuće na ljudsko stanje utječe ta intangibilna, ali i manifestno sveprisutna sila nošena plimom tehnološkog napretka kao vlastitim opravdanjem; ta *digitalna radijacija* ideologije *znanstvenosti* i paradigme racionalizacije preslikane na društvo (*upravljanje* društvom). Cilj je ovog rada usporediti racionalizaciju u stvarnosti i distopiju u filmu; osvrtom na tu komparaciju i svijest o društvenoj uspostavi i interpretaciji simbola pokušano je kontekstualizirati distopijski film kao projekciju budućnosti deriviranu iz tumačenja trenutnih racionalizacijskih tendencija. Upravo su tumačenja i zamišljanja tako utemeljene sutrašnjice relevantna za buduća istraživanja.

2. DISTOPIJA DANAS

Pri razmatranjima dominantnih strujanja u ustroju zapadnog društva možemo opaziti kompleks principa komodifikacije, učinkovitosti i isplativosti, održavan i reproduciran redukcionizmom i spektaklom. Jedan, a možda i vodeći razlog zašto utopije više nisu popularna (zapravo, poželjna) stvar rasprave, upravo je racionalizacija: ako rezultati koji donose blagostanje nisu već ovdje, onda su na putu. Racionalizacijom protkano društvo prihvaća da već ima, ili tek što nije ostvarilo sve što utopija konotira. Na drugom kraju spektra leži distopija, inherentno nepoželjnog prizvuka, ali tek nakon označavanja kao *distopije*. Distopija ne traži svjesni stvaralački angažman svih članova, i tim je uspješnija ako pridobije podređene u izgradnju vlastitog perpetuiranja. Zato se u ovom radu *zamišljanje* distopija izvodi iz *zamišljanja* posljedica racionalizacije. Slijedi koncizni pregled opusa autora koji su opazili i komentirali racionalizacijske momente i njihove (distopijske) posljedice, a koji će služiti kao uvod u detaljniju elaboraciju pojma racionalizacije kako ga je razvio Weber.

Kroz povijest, jedna od centralnih tema ljudskih promišljanja ona su o *mijeni*. Danas možda više no ikad postoji zahtjev za prilagodbom, nepostojanošću ili promjenom danog stanja u neko drugo; to se može prepoznati u važnosti (gotovo svetosti) koju se pripisuje *mobilnosti* (informacija, kapitala, pozicije u mreži moći, i na koncu samog fizičkog tijela). U okviru racionalizacijske paradigme, razvoj i razumijevanje mobilnosti posljedica je zahtjeva za primatom efikasnosti. Mobilnost⁶ u takvom racionalizacijskom

6 Možda bi preciznije bilo govoriti o motilnosti, mogućnosti izbora stupnja mobilnosti (Kesselring, 2008).

i specijalizacijskom mediju znači tendiranje površnosti i smanjenju osjetljivosti živčanog sustava (Simmel, 2002). Sorokin se pak tom prigodom pozvao i na Cooleyeve komentare mobilnosti, da se specijalizirani čovjek naše *požurene* (engl. *hurried*) civilizacije izvan svog ambijenta osjeća nestrpljivo, i da se za brzinu obavljanja raznih zadataka plaća cijena *površnosti* (Sorokin, 1959). Sorokin objašnjava i kako dominantni tip kulture oblikuje tip mentaliteta ljudskih bića koja su u njemu rođena i u njemu žive, no život u danom tipu kulture stvara tek predispozicije psihosocijalnog karaktera, pa cijeli model nije toliko deterministički postavljen (Sorokin, 2002). Tako je opisan mehanizam usvajanja i prenošenja kulturnih obrazaca, ali se može i nazrijeti izlaz iz začaranog kruga. Vrijedi obratiti pozornost i na manifestacije diskursa spektakla u svakodnevnom životu, a u ključu racionalizacijske paradigme često se mogu čitati i kao instrumenti kontrole. 1940-ih Horkheimer i Adorno (2002) pišu o kulturnoj industriji (njem. *Kulturindustrie*), 1960-ih Debord (1994) i Mumford (1988) pišu o posredovanju, odnosno filtriranju života kroz medije, 1980-ih Baudrillard (1981) izlaže svoj koncept hiperrealnosti i simulakruma, a Habermas (2000) kroz razmatranja Luhmannove teorije sustava i uloge jezika spominje *lingvistički generiranu intersubjektivnost*. Gardiner (2000) pak kroz osvrt na Lefebvreove ideje kaže da je upravo svakodnevica kroz svoju repetitivnost podložna invaziji funkcijske (engl. *functionalistic*) logike standardizacije; tako *birokratsko društvo kontrolirane potrošnje* (Lefebvre) pokazuje dominaciju birokratizirane racionalnosti kao generaliziranog oblika ljudske kognicije i potpune komodifikacije svakodnevnog života (Lefebvre, u Gardiner, 2000). Možemo nastaviti i reći da komodifikacijski diskurs nameće sadržaj simbola i obrazac njihova tumačenja (kojeg čak ne mora ni biti, već se može raditi tek o afirmaciji same pojavnosti simbola, konformističkog karaktera). Komodificira se sve,⁷ pa tako i iskustva, koja se žele *odmah* ispuniti. Na primjeru turizma, putovanje više nije dovoljno ako se ne *doživi* nešto specifično za neko odredište, a uglavnom se radi o baudrillardovskoj hiperrealnoj simulaciji koja prožima standardizirani instrumentalni prostor.

Da bismo svakodnevni život razumjeli, govori Gardiner, moramo ga sagledati u širem kontekstu društveno-povijesnih razvoja, a to uključuje analizu odnosa moći (Gardiner, 2000); nastavlajući se na Habermasove elaboracije, sustavi su u modernitetu upravljani tehnokratskom logikom gdje pokraj kriterija utilitarnosti, efikasnosti i uspjeha nema mjesta ispunjavanju partikularnih *neinstrumentalnih* potreba pojedinaca ili grupa (Habermas, u Gardiner, 2000).⁸ Dalje, da bi se konzumerizam održao, zahtijeva znatne

7 Nije teško zamisliti da će kroz nekoliko godina biti ponuđena usluga augmentacije mišića lica kod estetskog kirurga, koja će ugradnjom nanovlakana u uložni umjetnih mišića povezanih bežično s mobilnim telefonom korisnika na dodir tipke/ekrana omogućiti trenutno namještanje najblistavijeg osmijeha za *selfie*. Još bi ju, u narcisoidnoj maniri marketinških podbadaanja zdravog razuma mogli prikladno nazvati *FACial Musculature Enhancement*, skraćeno *FAME* (slava).

8 Gardiner dalje navodi i svojevrsni sukob *logike nelogičnosti* svakodnevnog života i ovih tehnokratskih aspiracija: alijenacija postaje sveprisutna do te mjere da ju je teško i raspoznati, a u isto vrijeme simulacije roba perpetuiraju sustav koji ih generira, postajući glavni medij razmjene i komunikacije (Gardiner, 2000).

količine *umišljanja/fikcija*⁹ (engl. *make-believe and fantasy*) koje ubacuje u svakodnevni život svakom prilikom, što zamagljuje razlikovanje potrošnje *fiktivnih* i *stvarnih* stvari (Gardiner, 2000). S vremenom, to pak vodi razočaranju i dosadi jer se ispunjuje *umjetne*, a ne stvarne ljudske potrebe (Gardiner, 2000). Nije teško ova razmatranja povezati s *blaziranosti* (Simmel, 2002), i vidjeti da vjerojatno zato ona potisnuta komponenta ljudskog stanja, podsvjesna, mitopoetska, upravo iracionalna, (potiče i) reagira na distopijski film.

Habermas (2000) navodi Castoriadisov koncept *imaginarija* kao supstituciju mitova, a Horkheimer i Adorno (2002) pišu da su ljudi kroz izgradnju moderne znanosti odbacili *značenje*. Možemo reći da se oboje odnosi na poricanje ili potiskivanje *mitskog* u ljudskom stanju, i posljedičnu društvenu diskordiju. Može se vidjeti da je u društvenom okolišu na djelu proces *rašćaravanja* (Schiller i Weber, u Jenkins, 2000), ali i *ponovnog zaščaravanja* (engl. *re-enchantment*, njem. *Wiederverzauberung*; Weber, u Jenkins, 2000) svijeta. Ipak, ako je suditi po trenutnim inklinacijama, radi se (još uvijek) o prevladavanju raščaravanja kao posljedici rastućeg stupnja racionalizacije.

Ritzer o tim tendencijama (ili, već dominantnim procesima) govori kroz *mekdonaldizaciju* (engl. *McDonaldization*). Tom je procesu prethodio niz drugih (vezanih uz racionaliziranje obavljanja posla¹⁰), u krajnjoj iteraciji proizvodi iracionalnost i polučuje niz nepovoljnih psihofizičkih posljedica (Ritzer, 1999). Mekdonaldizacija je uspješna jer „potrošačima, radnicima i upravi nudi učinkovitost, isplativost, predvidljivost i kontrolu“ (Ritzer, 1999:25), ali postoji još jedna dimenzija, svojevrsni nusprodukt racionalnosti; ekstrapolirajući samo jednu komponentu ljudskog stanja i ograđujući se od ostalih, radikalna racionalnost proizvodi *iracionalnost* (Ritzer, 1999). Zapravo se radi o suvremenom razvoju i primjeni situacije koju je uvidio Weber oko početka 20. stoljeća.

„Birokratizacija je visokorazvijena organizacija, sastavljena od hijerarhijski ustrojenih ureda. U tim uredima ljudi imaju točno određene odgovornosti, kao i obavezu djelovanja prema pravilima, pisanim propisima i sredstvima prisile u rukama onih na višim položajima“ (Ritzer, 1999:35), kako Ritzer prenosi Weberove ideje. Ona ima formalnu strukturu, institucionalizirana pravila i propise koji navode (i prisiljavaju) namještenike birokratskog sustava na odabir najučinkovitijeg sredstva za postizanje nekog cilja (Ritzer, 1999). „Određeni se zadatak dijeli na razne komponente, od kojih je svaki ured odgovoran točno za jednu. Dužnosnici svakog ureda obavljaju svoj dio zadatka, slijedeći unaprijed postavljena pravila i redosljed. Zadatak je izvršen onda kad je svaki dužnosnik obavio svoj dio posla“ (Ritzer, 1999:36).

Promišljanja Maxa Webera o birokraciji dio su njegove teorije o procesu racionalizacije, kojom je „opisao rastuću racionalnost Zapada, odnosno njemu svojstvenu dominaciju učinkovitosti, predvidljivosti, mjerljivosti i kontrole ljudi pomoću nehumanih tehnolo-

⁹ Što ne treba shvatiti kao kritiku *fantastičnog*.

¹⁰ Poput ustroja organizacije neživih sustava oblikovanih na *Macy konferencijama* s posebnim naglaskom na kibernetiku.

logija“ (Ritzer, 1999:36). Neki će organizacijski teoretičari primijetiti fundamentalnu inkompatibilnost čovjeka i ovog ustrojnog oblika: Argyris (1970) taj disparitet pronalazi u sukobu prirodnog toka razvoja čovjeka prema svjesnosti i refleksivnosti i birokracijskim uvjetima pasivnosti i podvrgavanja kontroli.

Razlika između *Zapada* i ostalih društava za Webera leži u činjenici da je Zapad razvio specifičnu vrstu racionalnosti: formalnu racionalnost (Ritzer, 1999:36). Prema Weberu, propisi i šire društvene strukture oblikuju traženje najboljih sredstava za postizanje nekog cilja (Ritzer, 1999:37). Dok se prije pojedincima prepuštalo otkrivanje takvih mehanizama, ili im ih je davao širi sustav vrijednosti poput religije, sada „ljudi žive u sustavu koji im diktira što treba učiniti [i] budući da je izbor sredstava unaprijed određen ili čak propisan, doslovno svi mogu (ili moraju) izabrati isto, tj. optimalno sredstvo [za postizanje danog cilja]“ (Ritzer, 1999: 37).

Karakteristike su birokracije učinkovitost, kvantifikacija, predvidljivost i kontrola nad ljudima neljudskim tehnologijama (Ritzer, 1999:37–38). Nusprodukti su, pak, upitna kvaliteta obavljenog posla i redukcionističko svođenje i namještenika i korisnika usluga na veličinu kojom se može baratati kroz podjelu i nadgledanje rada ili načinom pružanja usluge. Komunikacija/interakcija odigrava se između figure funkcije za mrkim pultom i *korisnika* koji, pažljivo noseći fascikl pun papira-dokaza da je živ, anksiozno luta kafkijanskim hodnicima u potrazi za arhivom iz kojeg može dobiti još jednu kopiju spomenutog dokumenta. U zadnje vrijeme, prebacivanje moći (i razvoj nemoći) i kontrole na informatičku infrastrukturu svakodnevno donosi na vidjelo probleme gotovo fanatičnog vjerovanja¹¹ u mogućnosti/sposobnosti sustava, pa se greška u softveru automatski, bez kontrole ili zbog nemara, translata npr. u uputu o ovrsci zbog neplaćenog računa. Ritzer s ciljem opisa takvog ambijenta citira Ronalda Takakija; „[to su mjesta na kojima je] ličnost isključena, osjećaji kontrolirani, a duh ugušen“ (Takaki, u Ritzer, 1999:39). Bez obzira radi li se o gotovo crnohumorno dehumaniziranom *human resources*¹² uredu koji nametanjem normi upravlja radnicima, ili o sveprisutnom nadgledanju i prikupljanju informacija, vrijedi spomenuti da Foucault (1978) prepoznaje razvoj paradigme racionalizacijskog tona i u manipulaciji samim ljudskim tijelom.¹³

Na koncu treba reći i kako je ovaj krajnje racionalni sustav zapravo iracionalan. Umjesto rasta učinkovitosti javlja se pad, tj. birokracija postaje upravo neučinkovita, zbog patologije *mreže propisa*, nepravilnosti, korupcije i na kraju nezadovoljstva i ljutnje namještenika i korisnika. U krajnjoj instanci, mogla bi se ostvariti situacija potpuno anti-

11 Instanca koju možemo pojasniti referiranjem na A. Heller, koja piše da je današnja *znanstveno-tehnološka* manipulacija preuzela sve negativne funkcije religije, a bez da nosi njene pozitivne aspekte; dozvoljava razvoj onih veličina koje služe interesima sustava, sprječava osobu u moralnim prosudbama pri političkim ili ideološkim pitanjima, podvrgava privatnu sferu društvenom nadzoru i supstituira drevne mitove novima (Heller, u Gardiner, 2000).

12 *Ljudski resursi*, sintagma ironično indikativna u ovom radu problematiziranom stanju sama po sebi.

13 Bez obzira je li se takva paradigma uobličila iz određenih praksi, ili je u određenim praksama već postojeća tendencija pronalazila svoja *sidrišta*.

ljudskih sustava (Ritzer, 1999). K tome, sve nepoznanice koje u proračun za donošenje neke odluke ulaze kao faktor rizika čine takav čin stohastičkim, a ne kombinatorijskim (kakvim se doživljava ili želi prikazati).¹⁴

Kako prenosi Ritzer, i Weber je opisao taj problem, nazivajući ga željeznim kavezom racionalnosti; „tvrdio je da su birokracije kavezi jer su ljudi u njima uhvaćeni u zamku, a njihova osnovna ljudskost zaničkana [i] bojao se da će načela racionalnosti prevladati sve većim brojem sektora društva [pa bi ljudi] bili zaglavljani u nizu racionalnih struktura“ (Ritzer, 1999:39–40).¹⁵

Opstojanje takve svakodnevnice indikacija je da se radi o *znanosti kao ideologiji*; o prihvaćanju, vjerovanju u ideološki filtrirane i projicirane slike o znanosti kao donositelju spasa. U tom kontekstu spomenimo Feyerabenda koji upozorava da znanost od instrumenta svrgavanja ideologije postaje i sama ideologija onda kada se perpetuira kao indoktrinacija, i ako je izuzeta od kritičkog preispitivanja (Feyerabend, 1985). Svaka se kritika lako *tabuizira* i autor kritike mora postati *advocatus diaboli* da bi komentirao protiv pobjedničkog *znanstvenog* diskursa. Moguće je i da će se sustav moći *rehumanizirati* iznutra, kroz vlastiti aksiom; često se previđa da pozitivistička znanost ne daje *istinu*, nego skup iskaza koji je valjan dok se ne pronađu adekvatniji ili pokaže drugačije.

Ritzer je mogućnost otpora ili izlaza opisao ovako: „Pojedinci bi, iznad svega, trebali izbjegavati rutinu i sustavno korištenje usluga mekdonaldiziranih sustava, te, u bijegu od željeznog kaveza, težiti neracionalnim alternativama gdje god je to moguće. Potraga za takvim nišama je teška i dugotrajna. Mnogo je lakše koristiti se različitim vidovima mekdonaldiziranog društva negoli stalno tražiti neracionalne alternative. Izbjegavanje mekdonaldizacije zahtijeva stalan napor i oprez.“ (Ritzer, 1999:266). Još je teže artikulirati opoziciju sustavu koji je nadstvođen brojnim facetama društva, koji komodificira i kalkulira svakim vidom svakodnevnog života, i koji propagira najzabavniji i najbolji način rješavanja nekog problema, bio on odluka o školovanju ili odabir filma za tu večer. Osim toga, imajmo na umu da se nudi upravo *iluzija* učinkovitosti (Ritzer, 1999).

Weber opisuje specifičnu karakteristiku modernog zapadnog društva: neizbježno okivanje čitavog života u okviru jedne organizacije (Weber, u Đurić, 1964). To prepuštanje političkih, tehničkih i ekonomskih poslova odgovarajućim stručnjacima čini njih nositeljima svakodnevnih društvenih funkcija (Weber, u Đurić, 1964). Racionalizacija je tako rezultat značenja koje ljudi pripisuju svojim aktivnostima, posebno onih vezanih

14 U tom je smislu upravljanje rizikom koje usložnjavanjem sustava njihove kontrole uvodi nove izvore rizika (Adam, Beck, Loon, 2002) još jedan moment iracionalnosti racionalizacijskih struja. No, postoje jer su isplativi i efikasni, sukladno određenim kriterijima. Racionalizacijski ključ evaluacije dovodi do primata isplativosti koji zasjenjuje humanost. Premda nije pisao o racionalizaciji, u toj maniri Mikac (2013) kroz osvrt na komodifikaciju sigurnosti ističe da se nada da se neće ostvariti budućnost u kojoj su se raspdale razne državne funkcije, i u kojoj se je ljude uvjerilo da sigurnost nije zajamčeno stanje nego uslužna djelatnost.

15 Ritzer (1999) spominje da je zabrinutost oko takvog razvoja situacije nadahnula stvaranje djela poput romana *1984*. G. Orwella, *Vrlog novog svijeta* A. Huxleyja ili *Fahrenheit 451* R. Bradburryja, čije će teme i u ovom radu bit spomenute, ali kroz njihove filmske forme.

uz tehnološki napredak (Freund, 1968). No, racionalizacija nije kulminacija prosvjetiteljske ideje racionalnosti,¹⁶ niti je sinonim progresa: bazirana je na znanstvenim tehnikama, ali ne čini napredak u razumijevanju našeg načina života i utječe (prvenstveno) na ekternalnu organizaciju, a ne na čovjekov privatni intelektualni život (Freund, 1968). Premda se racionalizacijski sustav vrijednosti može internalizirati, Freundovu konstataciju treba čitati u kontekstu nemoći racionalizacije kao ultimativnog sredstva napretka. Tako i Weber piše da povećanje stupnja racionalizacije ne povlači za sobom povećanje stupnja razumijevanja svijeta, nego uvjerenje da bi se to moglo u bilo kojem trenutku postići, kada bi se htjelo (Weber, u Freund, 1968). Racionalizacijom uspostavljeni sustavi zato su utilitaristički sustavi koji ukidaju potrebu za širim znanjem i razumijevanjem ljudi koji ih održavaju (Wrong, 1970). Oni su i redukcionistički sustavi, jer sukladno upravo svojim utilitarističkim i redukcionističkim referentim točkama, sentiment i tradiciju supstituiraju proračunljivim pravilima u svim sferama aktivnosti (Weber, u Wrong, 1970). Kao posljedicu racionalizacije na djelu Weber navodi raščaravanje svijeta, uvjerenje da u svijetu ne djeluju tajanstvene sile, nego da se svime može ovladati proračunom: racionalizacija tako instrumentalizira i demistificira život (Weber, u Wrong, 1970). Dominacija racionalizacijskog raščaravanja svih sfera života istiskuje neracionalno i neutilitarističko iz intersubjektivnog pejzaža. Tako nastala turobna stvarnost ostavlja „veliku prazninu u dušama ljudi“ (Freund, 1968:24) koju bjesomučno pokušavaju ispuniti raznim distorziranim supstitutima poput neizvjesnih relativizama i nasumičnih pluralizama (Freund, 1968). Najviše se vrijednosti zato povlače u transcendentalnu zonu mistike i u prisne međuljudske kontakte (Weber, u Wrong, 1970), a u svakodnevnom životu sve se jasnije ocrta groteskna redukcija Razuma u Račun. Funkcijska racionalnost sustava smjenjuje supstantivnu racionalnost pojedinca (Mannheim, u Wrong, 1970): to je ton weberijanske racionalizacije.

S porastom stupnja racionalizacije i raščaravanja, raste i intenzitet iracionalnog (Freund, 1968) i ponovog začaravanja svijeta (Weber, u Jenkins, 2000). Primjena racionalizacije na eksterne odnose između proizvođača ljudskog djelovanja čija svojstva čovjek može u najvećoj mjeri procijeniti je najefikasnija (Weber, u Freund, 1968), i na toj je razini ciljno-iracionalno djelovanje najsmislenije (Weber, u Freund, 1968). No, prema Weberu, naš je svijet fundamentalno iracionalan, i to svojstvo proizlazi iz afektivne komponente ljudskog stanja, odnosa moći, ponašanja u nepredvidivim situacijama i aksiološkog pluralizma (Weber, u Freund, 1968). Sumarno, racionalizacija, kao uvjerenje u moć kvantifikacije i kalkulacije kao jedinog sredstva napretka, utilitarizmom i redukcionizmom poriče vlastitu nemoć pred nepoznanicama svijeta unutar i izvan čovjeka. Jedna je posljedica potenciranje iracionalnosti i ponovog začaravanja, a druga pak suspendiranje ili nadvladavanje tih nusproduktivnih procesa i trijumf racionalizacijske kalkulabilnosti, upravljivosti, predvidivosti i efikasnosti: formiranje totalnih, distopijskih organizacija.

16 Upitno je racionalizaciju dovoditi u vezu s racionalističkom tradicijom, pa čak i kao mutaciju, a sigurno ne kao kulminaciju. Racionalizacija (kompleks o kojem je počeo pisati Weber) je inherentno upravo iracionalna.

3. FILMSKI PRIKAZI DISTOPIJSKE SUTRAŠNJICE

Ovdje će, na odabranim primjerima filma,¹⁷ biti dan pregled osnovnih karakteristika distopije kao posljedice racionalizacijskih procesa.

Filmovi poput *Escape From New York* (1981), *The Running Man* (1987) ili *Battle Royale* (2000) bave se spektaklom nasilja kao normom održavanja kontrole nad (budućim) društvom. Postapokaliptični filmovi poput *Mad Maxa* (1979) ili *Waterworlda* (1995) prikazuju podivljale ostatke čovječanstva uz pokoji enklavu *civilizacije* nakon razornog rata ili prirodne katastrofe. *Taxi Driver* (1976) i *Falling Down* (1993) primjeri su filmova koji ističu fragmentirajući, destruktivni utjecaj racionalističkih društvenih strujanja na pojedinca već *danas*, i otpor, raskid ili bijeg protagonista od redukcionističke logike koja je infiltrirala i oblikuje njihovu svakodnevicu.

Colossus: The Forbin Project (1970) i *I, Robot* (2004) problematiziraju dodjeljivanje/prepuštanje rastućeg stupnja autonomije i moći odluka umjetnoj inteligenciji i robotima. *Alien* (1979) ne užasava samo vizualnim prikazom dekadencije onog čime čovjek upravlja i zazornim identitetom onog čovjeku stranog, već je, po svom karakteru *isplativosti*, odluka korporacije da protagoniste (posadu svemirskog broda) žrtvuje da bi izvanzemaljski organizam dopremili u svoje laboratorije, čudovišna poput samog filmskog monstruma. I *Blade Runner* (1982) daje prognozu dominacije megakorporacija, čije piramide/neboderi vladaju siluetom postmetropolisa, a sve je skupa ustrojeno na rafiniranim principima racionalizacije. Ovdje se ljudsko komodificira i iskorištava kroz *replikante*, a kroz film se otvaranjem pitanja moralne/etičke prirode zamagluje i stanjuje granica između ljudskog i *umjetnog*.

Fahrenheit 451 (1966) i *Equilibrium* (2002) prikazuju racionalizirane i redukcionističke svjetove u kojima je strogo zabranjena svaka aktivnost koja bi poticala strast ili održavala emocijsko, pod izgovorom sprječavanja rata ili održavanja kontrole *urednog* društva. U *THX 1138* (1971) ljudski su identiteti potpuno kontrolirani lijekovima za supresiju osjećaja i supstitucijom samih imena šiframa, efikasnijim za birokratsku upravu. *1984* (1984) i *V for Vendetta* (2005) težnju upravljivosti prikazuju maksimama sveprisutnog nadgledanja, totalitarnih država i redukcijama/cenzurama dozvoljenog jezika, aktivnosti ili korištenja predmeta.

Metropolis (1927), *Gattaca* (1997) i *Brave New World* (1998) bave se racionalizacijom tjelesnog i stvaranjem kasti. U *Brave New World* i *Gattaca* ljudi se procjenjuju prema krajnje tehnokvantifikabilnom kriteriju genotipa; sustav kasti stvoren je i reproduciran genetskim inženjeringom (planski, ili pak oni koji to financijski mogu, poziciju u kasti *ispravne* gene za svoje potomke osiguravaju kupnjom). U *Robocop* (2014)¹⁸ privatna kompanija teško ranjenog čovjeka spašava od smrti premještajući preživjele njegove organe (prvenstveno glavu/

17 Ostali aspekti poput profila likova, scenskog-glazbenog ambijenta, (meta)narrativne strukture i odnosa tematike s *zeitgeistom* samog filma i njegovih stvaratelja nisu opisani ovom prilikom; cilj je rada istaknuti distopijsko u filmu, i racionalizacijsko u distopiji.

18 Ovaj *remake* naglašava relevantni stav korporacijskog spram ljudskog eksplicitnije od prvog filma iz 1987.

mozak) u robotsko odijelo, ali s ciljem promocije svojih proizvoda i zadržavajući sva prava na konkretno taj *proizvod*, uključujući i manipulaciju svijesti preko hormonalnih terapija (supresija – da se olakša rad implementiranom softveru/poveća stupanj *upravljivosti*).

U *The Island* (2005) neka korporacija za dovoljno bogatu klijentelu uzgaja klonove kao skladišta rezervnih organa, a u *Soylent Green* (1973) tijela preminulih prerađuju se u hranu za žive – to su vizije rezultata krajnje racionalizacije. I *The Matrix* (1999) prikazuje ljudska tijela kao resurs, pri čemu rasa strojeva koja je gotovo pobijedila čovječanstvo održava ljudska tijela na životu u ulozi baterija, a ljudske umove u umjetnom *cyber svijetu* Matrice. Zanimljivo je da je Matrica i mehanizam izlaza iz podčinjenog položaja za čovječanstvo, gdje se *budni* pojedinci svjesno transferiraju u taj program, ispreplićući se sa strojnim/kibernetičkim i djelujući prema svom cilju.

Primjera je još; *The Trial* (1962) i *Brazil* (1985) nadrealističke su projekcije inkarnirane dehumanizirajuće i dehumanizirane birokracije, *They Live* (1988) je crna satira nadgledanja i suptilnog socijaliziranja konzumerističkih vrijednosti, a društvo prikazano u *Logan's Run* (1976) omogućuje prosperitet i obilje tako da eliminira osobe kada navrše 30 godina života (*starost je neisplativa*).

Prikažimo sada u nekim odabranim filmskim distopijama temeljne smjernice racionalizacije (Tablica 1). Vodoravno su dane kategorije racionalizacije aproksimirane zajedničkim nazivnicima (tj. elementima koji sažeto, ali adekvatno opisuju racionalizacijsku formulu i njenu provedbu), dok na okomitoj osi iste tablice stoje filmovi.

Filmovi koji sadrže tražene distopijske elemente svojevrsnom konzistencijom impliciraju anatomiju problema društva danas, i nagađaju povijesti koje bi se tim putem razvijale. Od navedenih, dva filma ilustriraju širok spektar racionalizacijskih tendencija. U filmu *Blade Runner* radnja je utkana u Los Angeles bliske budućnosti, inkarnaciju rezultata racionalizacijskih procesa. Strukturacijskim mehanizmima taj post-grad simbolički i fizički zrcali psihosocijalni pejzaž ljudi: neboderi, reklame i sustav nadzora nadvijeni su nad prljavom ulicom kojom odjekuje hibridizirana kakofonija jezika, stilova i simbola. Takva slika dekadentnog grada godine 2019. opažala se i u zbilji u vrijeme snimanja filma početkom 1980-ih, a odražava *dvojni grad* (Castells, 1989), gdje se sudjelovanje u dominantnoj strukturacijskoj mreži dihotomizira na *uključene* i *isključene* (Castells, 2011). Stanovnici u tu fizičku matricu (Čaldarović, 2011) u trošnim oazama među instrumentalnim *nemjestima* (Augé, 2001) upisuju vlastite simboličke konstrukte; improviziraju korištenje prostora i biraju vrijeme tih improvizacija. Ti su načini korištenja prostora emergentne instance kretanja na način koji korisnicima više odgovara, pa otkrivaju individualne i kolektivne utiske interesa na postojeće prostorno oblikovanje (Nichols, 2014), a modifikaciju svojih neposrednih ruta stanovnici ili korisnici obavljaju bilo zahvatima na predmetima ili načinom njihova korištenja, kako je opazio i Whyte (1980). Grafitima, paljenjem uličnog smeća ili izbjegavanjem noćnih policijskih patrola,¹⁹ ludičkim ili instrumentalnim potezima, stanovnici grada određen identitet

19 U filmu se implicira postojanje policijskog sata.

Tablica 1. *Racionalizacijski elementi u odabranim filmovima*

	ISPLATIVOST	UPRAVLJIVOST	ZAŠTITA SUSTAVA	REZULTAT
ALIEN	međuplanetarno putovanje uključuje kurs prema relevantnom planetu, korištenje posade kao domaćina za izvanzemaljski organizam	automatski pilot broda, hibernacijske kapsule za posadu, kiborg/umjetna inteligencija izvršava (tajne) upute	megakorporacija	čudovišnost svođenja čovjeka na inkubator za monstrumnog izvanzemaljskog stvora
ROBOCOP	marketing, plasiranje proizvoda čija je svrha uvjeriti ljude u vrline relevantnih proizvoda	računalna (<i>software</i> i <i>hardware</i>) te biotehnoška intervencija/intruzija u autonomiju svijesti	megakorporacija	oduzimanje čovječnosti i supstitucija upravljivom emulacijom čovjeka
BLADE RUNNER	teški rad i ratovanje dodijeljeni su replikantima	usavršavanje modela proizvedenih replikanata, ugradnja mehanizma skraćivanja životnog vijeka/vijek trajanja, poboljšavanje kontrole realnosti replikantova ponašanja kroz programiranje lažnih sjećanja	megakorporacija	melankolično i poetski slikovito izražavanje replikanta kao izraz čovječnosti u ambijentu u kojem je stvoren/ proizveden kao surogat i potrošni materijal; plauzibilna mogućnost da je i glavni lik replikant, a ne čovjek
1984	iskorištavanje ljudi kao pogona za održavanje elita na vrhu stroge društvene hijerarhije	totalitarna država, stalni rat	dizajniranje, nametanje i nadgledanje provedbe svakog aspekta života	redukcija ljudske osobe na dozvoljene upravljive fragmente
THE ISLAND	kloniranje i ubrzan uzgoj klonova kao odgovor na potražnju za rezervnim organima	klonovima je predstavljena iluzija postapokaliptične situacije u kojoj su unutar postrojenja sigurni, a kada dođu na red za "žetvu" organa, rado odlaze (i nestaju zauvijek) jer je isceniran "dobitak na lutriji putovanja"	tajnost projekta, osim za klonersku korporaciju i klijente	ubrzano uzgajanje ljudskog bića kao najisplativijeg paketa i skladišta rezervnih organa za (najbogatije) klijente koji to mogu priuštiti

prostora na ulicama koje su globalizacijski procesi dotakli tek uvođenjem novih medijskih i nadzornih tehnologija u pred-racionalizacijsku infrastrukturu. Opći je dojam *noirovski*, unatoč razlikama duha vremena gotovo isti onom na slici *Nighthawks* E. Hoppera (1942), a Mumford (1988) piše da takav megalopolis karakteriziraju koncentriranje moći, neosjetljivost na siromašne, uklanjanje osjećaja autonomije, komodifikacija i podređivanje resursa ekspanziji te upravljanje kroz kompleks proizvodno-potrošne privrede i informacijskih tokova. Sam grad tako postaje otuđen od stanovnika, a jedan rezultat takve fragmentacije je i potraživanje autoriteta (Soja, 1989). Krug racionalizacije tako je zatvoren, i njeni efekti podržavaju vlastito perpetuiranje kroz uspostavljen odnos moći. Tu je čitav grad entitet kojim je vizualiziran nastavak racionalizacijskih procesa, ili barem nastavak sukladan interpretacija tih procesa, dok će u idućem primjeru biti ilustrirana uloga pojedinca kao resursa u racionalizacijskoj matrici.

U filmu *Alien* posada teretnog svemirskog broda vraća se s misije na Zemlju. Iz hibernacije su probuđeni radi obavijesti o promjeni kursa i novom zadatku: istražiti određeni planet s kojeg se odašilje nepoznati signal. Slijedom događaja, tamo otkriveni izvanzemaljski organizam parazitski usadi potomka u člana posade koji biva dopremljen na brod, gdje se idući stadij monstruma razvija po cijenu života posade. Kroz film, otkriva se tajna agenda bezimenog poslodavca (*Kompanije*): da je planirana primarna zadaća misije od početka puta bila upravo pribavljanje i dopremanje strašnog organizma, da se u tu svrhu suspendiraju svi drugi protokoli, i da je posada potrošna. Implicirano je da su naručitelji, vojna sekcija *Kompanije*, računali s korištenjem posade kao stupnja u reproduktivnom ciklusu i resursa za opstanak izvanzemaljca za vrijeme puta; tu možemo prepoznati neumoljivu racionalizacijsku proračunatost. Upravljaajući samim ljudskim tijelom ispražnjenim od osobe, racionalizacijski ustroj ovdje bez potrebe za kondicioniranjem ili zastrašivačkom prisilom upravlja svim sredstvima na raspolaganju, čineći od posade organski transportni resurs, a od sebe drugo čudovište u ovom filmu.

Uz razne razlike, zajednički nazivnik ovih filmova je upravo distopijska crta, i iz njih se daju iščitati sve odlike procesa racionalizacije; utilitaristička kvantifikabilnost, komodificiranje, prilagodba sustava i njegovih elemenata prema upravljivosti, tiranija efikasnosti, redukcija, pa posljedično i dehumanizacija same osobe i fragmentacija ljudskog stanja. Krajnji trijumf ovih procesa ogleda se u pretvaranju službujućeg sustava u sustav kojemu se služi²⁰ (Schelsky, 1965), na što indicira i sveprisutni mehanizam zaštite i održavanja sustava, korporacijsko-pravni kompleks.

4. IZ DISTOPIJE, U RACIONALNOST? – ZAKLJUČAK

Neodređeni osjećaj da je nekada bilo ili da može biti bolje, ili artikuliranije mišljenje proizišlo iz osvještavanja postojanja i mogućih uzroka procesa dehumaniziranja ljudskog ovdje su ilustrirani razmatranjima o ustroju svijeta na principu weberijanske bi-

20 Što je možda nepredviđeni rezultat dinamike premještanja centara moći.

rokratizacije i procesu racionalizacije, rezonancijom izazvane anksioznosti s reakcijom u obliku ponovog začaravanja svijeta, i odrazom tih procesa na filmsko stvaralaštvo. Nije niti bitno je li rješenje ovih dehumanizirajućih problema na dohvata ruke ili je tek polusnivan, mistični *Sveti Gral* izbjavljenja; ključna je svijest o uzrocima stanja koje vodi distopijskom. Racionalno je upravo korigirati putanju razvoja, temeljiti ponašanje na sustavu vrijednosti koji ne počiva na redukciji radi upravljivosti i upravljivosti radi isplativosti, i koji afirmira *ljudsko* kao temelj i granicu primjene kriterija efikasnosti. Pri tome imajmo na umu holistički pristup cijeloj društvenoj situaciji koju karakterizira mreža kauzalnih, ali i nepredvidivih, nekvantifikabilnih, stohastičkih odnosa.

Čini se da je težnja za pronalaskom *boljeg* (ali ne nužno *efikasnijeg*) jedna od komponenti ljudskog stanja, i osvrt na razna ostvarenja tog karaktera može inspirirati na buduća takva djela.²¹ Uzimajući relevantne filmske primjere, plauzibilno je čitati ih kao odraze zabrinutosti oko daljnjih iteracija racionalizacije u slučaju nastavka sadašnjih tendencija (ili njihovog nepromjenjenog tumačenja). Kroz pokušaj skiciranja modela razvoja distopije iz racionalizacije, može se predložiti i razvoj humane racionalnosti umjesto dehumanizirane racionalizacije kao obrasca društvenog ustroja.

21 Na možda pomalo quixoteovsko upozorenje protiv inercije osviještanja toka društvene situacije podsjećaju i riječi Johna Donne (2007): *Ne pitaj nikad kome zvono zvoni; zvoni tebi.*

LITERATURA

- Adam, B., Beck, U., Loon, J. (2002). *The Risk society and beyond: critical issues for social theory*. London: Sage Publications.
- Argyris, C. (1970). *Personality and organization: the conflict between system and the individual*. New York: Harper & Row Publishers.
- Augé, M. (2001). *Nemjesta: uvod u moguću antropologiju supermoderniteta*. Karlovac: Naklada Društva arhitekata, građevinara i geodeta.
- Baudrillard, J. (2001). *Simulakrumi i simulacija*. Karlovac: Naklada Društva arhitekata, građevinara i geodeta.
- Becker, H. S. (2009). *Svjetovi umjetnosti*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell.
- Castells, M. (2011). A Network Theory of Power. <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Castells-Network-Power-2011.pdf> (6.3.2016.)
- Canzler, W., Kaufmann, V., Kesselring, S. (2008). *Tracing Mobilities: Towards a Cosmopolitan Perspective*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Čaldarović, O. (2011). *Urbano društvo na početku 21. stoljeća: Osnovni sociološki procesi i dileme*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Debord, G. (1994). *The Society of the Spectacle*. New York: Zone Books.
- Donne, J. (2007, 1624). *Devotions Upon Emergent Occasions*. <http://www.gutenberg.org/files/23772/23772-h/23772-h.htm> (25.02.2015.)
- Đurić, M. (1964). *Sociologija Maksa Webera*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Feyerabend, P. (1975). How to Defend Society Against Science. <http://www.calpoly.edu/~fotoole/321.1/feyer.html> (14.3.2016.)
- Foucault, M. (1978). *The history of Sexuality. Vol. 1, An Introduction*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. (1980). Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977. <http://uwf.edu/dearle/foucault.pdf> (16.01.2015.)
- Freund, J. (1968). *The Sociology of Max Weber*. London: Allen Lane the Penguin Press.
- Gardiner, M. (2000). *Critiques of everyday life*. London: Routledge.
- Habermas, J. (2000). *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures*. Cambridge: The MIT Press.
- Hacking, I. (1999). *Social Construction of what?* London, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Harper, D. *Online Etymology Dictionary*. http://www.etymonline.com/sources.php?allowed_in_frame=0 (26.03.2015.)
- Hobsbawm, E (1983). Introduction: Inventing Traditions. U: Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.), *The Invention of Tradition*. New York: Cambridge University Press.
- Hopper, E. (1942). *Nighthawks*. Art Institute of Chicago Building, Chicago.
- Horkheimer, M., Adorno, T. (2002). *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*. Stanford: Stanford University Press.

- Jenkins, R. (2000). *Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber and the Millennium*. maxweberstudies.org/kcfinder/upload/files/.../1.1pdfs/1.1%2011-32.pdf (25.02.2015.)
- Jung, C.G., Pauli, W. (1989). *Tumačenje prirode i psihe*. Zagreb: Globus.
- Kožnjak, B. (2013). *Eksperiment i filozofija: eksperimentalna metoda između ontologije i tehnologije, epistemologije i ideologije*. Zagreb: KruZak.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.
- Mikac, R. (2013). *Suvremena sigurnost i privatne vojne kompanije: privatizacija sigurnosti i posljedice*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Mumford, L. (1988). *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*. Zagreb: Naprijed.
- Nichols, L. (2014). Social desire paths: an applied sociology of interests. <http://scu.sagepub.com/content/1/2/166.full.pdf+html> (8.7.2015.)
- Nikodem, K. (2002). *Napredak, tehnička racionalnost i problem subjekta*. Magistarski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Nikodem, K. (2004). *Unutrašnji totalitarizam umjesto demokracije – Jesmo li osuđeni na distopiju? Filozofska istraživanja*, 93(2):369-384.
- Ritzer, G. (1999). *Mekdonaldizacija društva: Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Schelsky, H. (1965). *Auf der Suche nach Wirklichkeit: gesammelte Aufsätze*. Dusseldorf: Diederichs.
- Simmel, G. (2002, ¹1903). The Metropolis and Mental Life. http://www.esperdy.net/wp-content/uploads/2009/09/Simmel_21.pdf (26.02.2015.)
- Soja, E. W. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Sorokin, P. (2002). *Društvena i kulturna dinamika: proučavanje promena u velikim sistemima umetnosti, istine, etike, prava i društvenih odnosa*. Podgorica: CID.
- Sorokin, P. (1959). *Social and cultural mobility: containing complete reprints of Social mobility and chapter V from volume IV of Social and cultural dynamics*. London: The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Limited.
- Whyte, W. (1980). The Social Life of Small Urban Spaces. <http://www.scribd.com/doc/32984768/The-Social-Life-of-Small-Urban-Spaces#scribd> (7.7.2015.)
- Worland, Rick (2007). *The horror film – An introduction*. Singapur: Blackwell Publishing LTD.
- Wrong, D. (ed.) (1970). *Max Weber*. Engelwood Cliffs: Prentice-Hall.

SPOMENUTI FILMOVI:

1984 (1984)	Island, the (2005)
Alien (1979)	Logan's Run (1976)
Battle Royale (2000)	Mad Max (1979)
Blade Runner (1982)	Matrix, the (1999)
Brave New World (1998)	Metropolis (1927)
Brazil (1985)	Robocop (2014)
Colossus: The Forbin Project (1970)	Running Man, the (1987)
Escape From New York (1981)	Soylent Green (1973)
Equilibrium (2002)	Taxi Driver (1976)
Fahrenheit 451 (1966)	They Live (1988)
Falling Down (1993)	THX 1138 (1971)
Gattaca (1997)	Trial, the (1962)
I, Robot (2004)	V for Vendetta (2005)
	Waterworld (1995)

DIGITAL RADIATION: A LOOK AT THE DEHUMANISING EFFECT OF RATIONALISATION THROUGH THE PRISM OF DYSTOPIAN FILM

Tomislav Keglević Radanović

Abstract

This paper examines the process of rationalization – its agencies, consequences for society and the effect on humans. It attempts to entangle the complex web of paradigms and procedures that we call rationalization, firstly by looking at it as a system based on unconditional efficiency and controllability, then as a process of transferring those premises onto social relations, and finally as an irrational entity which stands over and above all else and shifts purposes and power, which in turn necessarily effects humans. These tendencies will be presented through a brief reflection on the philosophy of science. A synthesis of several authors' perspectives on this issue will be given (e.g. Weber, Ritzer), followed by a brief discussion on irrationality of relevant rationalization processes and dehumanization as their fundamental tendency. By deriving dystopia from rationalization, fears and expectations from these tendencies will be observed through the prism of dystopian film. Due to its capacity to display both intended and unintended content, film is chosen as an indicator or a reflection of the process of rationalization and as a projection of futures based upon it. By revealing the false foundations of the rationalization paradigm and its ontologically fragmenting effects on both the individual and society, the paper argues for a need to stay aware of these processes in order to be able to discern a more adequate, humane horizon.

Keywords: *rationalization, power, dehumanization, digital radiation, dystopian film*

DIGITALE STRAHLUNG: EIN BLICK AUF DEN DEHUMANISIERENDEN EFFEKT DER RATIONALISIERUNG DURCH DAS PRISMA DES DYSTOPISCHEN FILMS

Tomislav Keglević Radanović

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit Überlegung des Rationalisierungsprozesses: seiner Wirkung, den Folgen für die Gesellschaft und den Menschen. Es wird ein Komplex von Paradigmen und Verfahren erörtert, das wir Rationalisierung nennen, erstens als ein auf bedingungsloser Effizienz und Steuerungsmöglichkeit beruhendes System, danach als ein Prozess der Abbildung von aus solchen Gegebenheiten hergeleiteten Mustern auf gesellschaftliche Beziehungen und schließlich als eine äußerst irrationale überlagernde Entität, die mit der menschlichen zusammen, die Positionen der Macht und Zweck verändert. Das Spiegelbild dieser Tendenzen wird durch ein kurzes Kommentar der Wissenschaftsphilosophie dargestellt, und der Synthese der Bemerkungen einiger Autoren, die sich mit diesem Bereich beschäftigt haben (z. B. Weber, Ritzer), werden einige summarische Betrachtungen über die Irrationalität der relevanten rationalistischen Prozesse und über die Dehumanisierung als deren Grundmerkmal hinzugefügt. Die Dystopie aus der Rationalisierung hergeleitet, werden Besorgnisse und Voraussagen der Entwicklung von gegenwärtigen Tendenzen durch das Prisma des dystopischen Films hervorgehoben werden. Wegen der Kapazität des Präsentierens von beabsichtigten und unbeabsichtigten Inhalten, wurde Film als Indikation oder ein Spiegelbild von rationalistischen Prozessen und darauf beruhenden Zukunftsprojektionen gewählt. Durch Hervorhebung von falschen Begründungen des rationalistischen Paradigmas und der ontologisch fragmentierenden Wirkungen auf den Einzelnen und auf die Gesellschaft, wurde auf die Notwendigkeit des Bewußtseins hingewiesen über die Wirkung dieser Prozesse als eine Voraussetzung für einen angemesseneren, humaneren Horizont in Sicht.

Schlüsselwörter: *Rationalisierung, Macht, Dehumanisierung, digitale Strahlung, dystopischer Film*